

İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNDE DİĞER DERSLERDEN YARARLANMA* (Genel Lise Örneği)

Dr. Yasemin KARAMAN KEPENEKÇİ**

İnsan hakları eğitiminde, "İnsan Hakları" adı altında açılacak bir dersin varlığı şart olmakla birlikte bu ders tek başına yeterli değildir. Okul programında yer alan diğer derslerden de insan hakları eğitimine yönelik olarak yararlanmak gerekmektedir. Çalışmada, bu gerçekten hareketle, 1997-1998 Öğretim Yılı'nda genel liselerde okutulan sosyal bilgiler alanındaki onaltı ders kitabının "içerik analizi" yöntemi uygulanarak, insan hakları eğitimine katkıları incelenmiştir.

It is necessary to make use of other courses in human rights education. For that reason, sixteen high school books about social, cultural and historical subjects used in 1997-1998 Education Term in Turkish Education System were analyzed using "content analysis" method.

Giriş

Çağdaş insan hakları eğitimi uygulamalarına göre, insan hakları alanının, sadece "insan hakları" adı altında açılacak bir ders içinde verilmesi ile yetinilmemelidir. Çünkü bu alan, tek bir derse sığamayacak kadar kapsamlıdır. Bu yüzden, insan hakları eğitiminin ayrı ve kendine özgü bir alan olarak verilmesinin yanında, tüm okul programına yayılarak, her dersin kapsamı içinde yer alması gerekliliği insan hakları eğitimi alanında çalışan

* Çalışma, 15.3.1999 tarihinde kabul edilen, "Türkiye' de Genel Ortaöğretim Kurumlarında İnsan Hakları Eğitimi" isimli doktora tezinin bir bölümünün özetidir.

Belirtilen tez Prof. Dr. Esin Konanç' ın danışmanlığında A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü' nde yürütülmüştür.

** Araştırma Görevlisi, A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi.

hemen herkes tarafından kabul edilmiştir (UNESCO, 1969, 15-26). Özellikle, sosyal nitelik taşıyan disiplinlerin insan hakları eğitimini destekleyecek şekilde düzenlenmesi gerektiği söylenebilir (UNESCO, 1987, 182). Nitekim, Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı (85) 7' ye Ek' te de, gençlerin insan hakları gibi soyut nitelik taşıyan alanları öğrenmesinde, tarih, coğrafya, sosyal bilgiler, din ve ahlak bilgisi, dil ve edebiyat ya da ekonomi gibi derslerden yararlanılabileceği belirtilmiştir.

Aşağıda kısaca bazı derslerden insan hakları eğitimine yönelik olarak nasıl yararlanılabileceği üzerinde durulacaktır.

Tarih derslerinden başlamak gerekirse, bu derste, 15. ve 16. yüzyıllardaki sömürgecilik konusu tartışılabilir. Uygarlıkların tarihine önem verilerek, kültürler arasındaki bağlantı gösterilebilir. Tarihte yaşanmış özel bir ırksal ya da dinsel çatışma olayı ele alınabilir (UNESCO, 1969, 22).

Tarih bilimi, insan hakları alanında yapılan çalışmalar (demokrasinin gelişmesi, sosyal reformlar ve bağımsızlık hareketleri gibi) ile ilgili bilgiler sunar. Bu doğrultuda, çağlar boyunca insan hakları için verilen mücadele gösterilerek, öğrencilerin BM' in insan hakları alanında yaptığı çalışmalarını takdir etmeleri sağlanabilir. Uluslararası örgütlerin çalışmaları ile bağlantılı olarak kadınların haklarını elde etmeleri, silahsızlanma ve uluslararası işbirliğinin gerekliliği konuları işlenebilir. Ayrıca köleliğin tartışıldığı bir derste, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi' nin köleliğin önlenmesine ilişkin düzenlemeleri ele alınabilir. Tarih dersinde, geçmişe ait belgelerin çalışılmasında, özellikle, 1789 ve 1948 Bildirgeleri' ne ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi' ne ağırlık verilmesi gerekmektedir (UNESCO, 1969, 53).

Coğrafya derslerinde ise, çeşitli insan topluluklarının çevre ile etkileşimi karşılaştırılabilir. Örneğin; kentleşmenin, küçük adalarda yaşamın, doğal felaketlerin insan üzerindeki etkileri tartışılabilir (UNESCO, 1969, 22). Ayrıca, yine bu derste, tarımın geliştirilmesi, yiyecek kaynakları, doğal kaynakların korunması, gelişmekte olan ülkelerin sanayileştirilmesi gibi tartışma konuları oluşturulabilir.

Edebiyat derslerinde genellikle, insan hakları ile ilgili şiirler, anılar, günlükler, romanlar okunabilir. Değişik zamanlarda ve yerlerde, hakların ve özgürlüklerin elde edilmesi için verilen mücadeleleri anlatan eserler incelenebilir. Örneğin, 19. yüzyılda Avrupa' da yaşanan sosyal olayları işleyen eserler bu ders içinde tartışılabilir. Çocukların ve gençlerin haklarını konu alan eserlerden de, edebiyat derslerinde yararlanabilir.

Birçok okulda yabancı dil ve edebiyat derslerinde, öğrencilerin başka ülkelerdeki öğrencilerle yazışmaları (mektup, e-mail vb. aracılığıyla) teşvik edilmektedir. Bu sayede onların kültürel farklılıkları öğrenmelerine, yabancı edebi eserleri tanımalarına ve diğer ülkelerde yaşanan sorunları anlamalarına çalışılmaktadır. Yine edebiyat derslerinde, insan haklarını konu alan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve uluslararası sözleşmelerin metinleri analiz edilerek, öğrencilerden insan haklarını ve çocuk haklarını konu alan kendi evrensel bildirimlerini yazmaları istenebilir (UNESCO, 1969, 56). Öğrencilerin insan haklarının çeşitli yönlerini konu alan kompozisyonlar yazmaları da teşvik edilebilir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, yazılı materyal olan kitaplar üzerinde çalışıldığı için, değerlendirmede “içerik analizi” yönteminin kullanılması tercih edilmiştir. Belirtilen yöntemle sözel nitelik taşıyan lise ders kitaplarına analiz uygulanmıştır. Bu çalışmada analiz ünitesi (ana kategori) olarak “konu” (insan hakları) alınmış ve alt kategoriler, hak, özgürlük, demokrasi, adalet, hoşgörü ve barış olarak belirlenmiştir. Değerlendirilmesi uygun görülen alt kategoriler çalışmada aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

a) Hak: Hukukun tanıdığı ve koruduğu bir yetkidir. Hak bir yandan hukukun koruduğu çıkarı anlatırken, diğer yandan da sahibine bu korumadan yararlanma yetkisi verir.

b) Özgürlük: Hür olma, baskının ve zorlamanın olmaması, serbestçe karar alabilme, bağımsızlık, egemenlik, esir ve köle olmama ve otoriteye boyun eğmemedir.

c) Demokrasi: Üstün iktidarın halkta bulunduğu veya halk tarafından doğrudan ya da özgür bir seçim sistemi içinde seçilmiş temsilciler aracılığıyla kullanıldığı halk tarafından yönetimdir. Diğer bir deyişle, egemenliğin bir hak olarak kabul edilip, doğrudan ya da özgür irade ile seçilmiş temsilciler aracılığıyla kullanılmasıdır.

d) Adalet: Adil olma, suçluyu cezalandırma, yönetenlerin hukuka uygun davranmasını sağlanma, doğruluk ve anlaşmazlıkları çözmedir.

e) Hoşgörü: Anlayış gösterme, anlayışla karşılama, başka ve farklı olanlara saygı ve sevgi gösterme, zora ve baskıya başvurmadan farklılıkları kabul etme ve uzlaşmadır.

f) Barış: Düzenli ve huzurlu yaşamın, kardeşliğin, sosyal bütünlüğün ve güvenin olması, anarşinin, saldırganlığın, kargaşanın ve gerginliğin olmamasıdır.

Çalışmanın Evreni

Çalışmanın evrenini 1997-1998 öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu' nca liselerde okutulmak üzere onaylanan sosyal, kültürel ve tarihsel içerikli lise ders kitaplarının tümü (onaltı kitap) oluşturmaktadır. Bu kitaplar Edebiyat (1, 2, 3), Tarih (1, 2), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (1, 2, 3), Sosyoloji, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Milli Güvenlik, Felsefe, Psikoloji, Coğrafya (1, 2) ve Hukuk Bilgisi' dir. Çalışmada evrenin tamamına ulaşıldığı için örneklem alma yoluna gidilmemiştir.

Verilerin Analizi

Bağlam birimi olarak cümle seçilmiş ve analiz ünitesi olarak belirlenen alt kategorilerin (hak, özgürlük, demokrasi, adalet, hoşgörü, barış) herbir cümlede ne sıklıkla geçtiği saptanmıştır. Sayma işlemi yapılırken hem açık içerik hem de gizli içerik göz önüne alınmıştır. Daha açık bir deyişle, bağlam birimi olarak seçilen her bir cümle içindeki alt kategorilere karşılık gelen sözcükler, belirtilen alt kategorileri açıklayan ifadeler ya da doğrudan anlamı veren cümleler sayılmıştır. Değerlendirmede nesnelliği ve geçerliği sağlamak için kategoriler niteliklerine göre ayrılmamış ve nicel içerik analizinin kullanılmasının daha uygun olduğuna karar verilmiştir.

Cümledeki herbir konunun ağırlığı bir puan olarak değerlendirilmiştir. Kategorileri oluşturma, tanımlama ve kodlama işlemi araştırmacının kendisi tarafından yapılmıştır.

Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak için daha önce İnal (1998) tarafından uygulanan yöntem örnek alınmış ve rastlantısal olarak seçilen iki ders kitabından dört kategori iki ayrı eğitim bilimlari uzmanı tarafından tekrar kodlanmıştır. Her iki kitabın farklı uzmanlarca kodlanması ile araştırmacı tarafından kodlanması karşılaştırıldığında, ortalama %78.05' lik bir görüş birliğine ulaşıldığı saptanmıştır. Araştırmanın güvenilirliği için kodlayanlar arasında en az %70' lik bir görüş birliği gereklidir (Hall, Houten, 1983, 27). Dolayısıyla, ders kitaplarındaki kategorilerin güvenilir bir şekilde ölçüldüğü sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın geçerliğini sağlamak için ise incelenen kitaplardan örneklem alınmamış tüm kitaplar hiçbir bölüm çıkarılmadan incelenmiştir. Ayrıca alt kategoriler belirlenirken bir ön çalışma yapılmıştır. Kitapların geçerli bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak için konuyu bütün

boyutlarıyla kapsayan en uygun kategoriler literatür çalışması ile saptanmıştır.

Ders kitaplarındaki “içindekiler”, “konuların planları”, “sorular”, “kronoloji”, “kaynakça” ve “sözlük” kısımları incelemeye alınmamıştır. Ayrıca resim, fotoğraf, kroki, harita grafik gibi kısımlar çıkarıldıktan sonra kalan sayfa sayısı hesaplanmıştır. Daha sonra her kitabın rastgele başından, ortasından ve sonundan seçilen üç sayfadaki ortalama sözcük sayısı, sayfa sayısı ile çarpılarak her kitaptaki ortalama sözcük sayısı bulunmuştur.

Ders kitaplarındaki kategorilerin değerleri, tablolarda frekans, yüzde ve yoğunluk puanı olarak gösterilmiştir.

Her bir kitap için

Kategori % = (Kategori Frekansı / Tüm Kategorilerin Toplam Frekansı) x 100

Kategori Yoğunluk Puanı= Kategori Frekansı / Toplam Ortalama Sözcük Sayısı

formüllerine göre elde edilmiştir.

Yoğunluk puanları hesaplanırken çıkan sayıların çok küçük olması ve küçük sayılarla çalışmanın yorumlamada güçlük çıkarması nedeniyle tüm kategorilere ait yoğunluk puanları 1000 ile çarpılmıştır. Böylece değerlendirmede ve puanların anlaşılmasında kolaylık sağlanmıştır.

1997-1998 Öğretim Yılı Genel Lise Ders Kitaplarında

İnsan Hakları

Aşağıda, genel liselerde, 1997-1998 Öğretim Yılı için ders kitabı olarak okutulmasına karar verilen, sosyal, kültürel ve tarihsel içerikli onaltı ders kitabından, haftalık toplam kredi sayısı fazla olan ve analiz sonuçlarının önem taşıdığı düşünülen sekiz ders kitabında insan hakları konusuna ne kadar yer verildiği ele alınacaktır.

a) Tarih 1 Ders Kitabı

Tarih 1 Kitabı'nda yoğunluk puanı en yüksek olan kategori “hak” kategorisidir (7.01). Bunu sırasıyla, özgürlük (1.57), adalet (1.49), barış (0.93), hoşgörü (0.63) ve demokrasi (0.48) kategorileri izlemektedir.

Tarih 1 Kitabı' na uygulanan analiz sonucunda elde edilen değerlere göre, kitapta insan hakları ile ilgili olarak yer alan ifadelerin yarısından fazlası hak kategorisine aittir. Özellikle hak kategorisi kapsamında düşünebileceğimiz “işkencenin yapılmaması ve insanlık dışı aşağılayıcı cezanın verilmemesi” konusunda kitapta, tarihte yaşanmış olaylardan örnekler verilmiştir. “...Bizans’ ın Mısır halkına yaptığı *zulüm ve işkence* ile ülkenin bozulan iktisadi ve sosyal düzeni...”¹ gibi.

Özgürlük ve adalet kategorileri ile ilgili ifadelere hemen hemen aynı sıklıkta yer verilmiştir. Özgürlük kategorisine ilişkin kitapta geçen ifadelere örnek olarak “...Anadolu’ dakilerin tersine Mezopotamya *kölelerinin* hiçbir *hakları* olmayıp eşya gibi alınıp satılırlardı...”² cümlesi verilebilir. Bu cümlede ‘hak’ kelimesi de kullanılmıştır.

Adalet kategorisiyle ilgili olarak da aynı kitaptan şu örnek verilebilir:

...Sümerliler daha M.Ö. III.binde birtakım *kanunlar çıkararak hukuk devletinin* kurulmasına öncülük etmişlerdir...³

Bu kategorileri düşük bir puanla barış kategorisi izlemiştir. Oysa, tarihte ülkeler arasında yapılan savaşlar tartışılırken, savaşın toplum hayatındaki kötü etkileri ve barışın gerekliliği, özellikle bu kitapta daha sıklıkla vurgulanabilirdi.

Tarih 1 Kitabında, en az demokrasi kategorisi ile ilgili kelimelerin yer aldığı görülmektedir. Kitabın ele aldığı dönem ve yerleşim alanları gözönüne alındığında bu durumu açıklamak kolay olacaktır. Çünkü kitapta sözü edilen yıllarda, Orta Asya ve Anadolu’ da demokrasi hareketleri yaşanmamıştır. Öte yandan Tarih 1 Dersi’ nin amaçları⁴ arasında demokrasi kavramının verilmesi ile bağlantılı olabilecek bir amaca da rastlanılmamıştır. Bu yüzden, demokrasi kelimesinin kitapta geçme sıklığının az olması normal karşılanabilir. Kitapta, demokrasi kapsamında ele alınabilecek kadın erkek eşitliğini konu alan ifadelere az da olsa yer verildiği görülmektedir⁵.

¹ M.E.B. **Tarih 1 Ders Kitabı**, (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 12.6.1995) 73.

² Aynı

³ M.E.B. a.g.e., 35.

⁴ T.C. M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Karar Sayısı: 293, Karar Tarihi: 18.9.1992

Ders Geçme ve Kredi Sistemi’ ne göre dönemler esas alınarak hazırlanan ve halen sınıf geçme sisteminde uygulanan Tarih Dersi Programı 2455 ve 2470 sayılı Tebliğler Dergisi’ ndeki açıklamalar doğrultusunda sınıflar esas alınarak düzenlenmiş olup, uygulama bu doğrultuda yapılmaktadır (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 27.4.1998/64 sayılı kurul kararı)

⁵ M.E.B. a.g.e., 79.

b) Tarih 2 Ders Kitabı

Tarih 2 Ders Kitabı'nda insan hakları ile ilgili kategorilerin yoğunluk puanları incelendiğinde ilk sırada "hak" (12.55) kategorisinin yer aldığı görülür. Bu kategoriye sırasıyla, "özgürlük" (2.89), "adalet" (2.55), "barış" (1.99), "demokrasi" (1.80) ve "hoşgörü" (0.66) kategorileri izlemektedir.

Aşağıda kitapta geçen, kategorilere ilişkin ifadelerden örnekler sunulmuştur:

...yirmibinden fazla suçsuz insanı *işkenceyle öldürtmüştü*...⁶

...1535 Ticaret Antlaşması *eşit haklar* üzerine kurulmuştu...⁷

...Siyah derili insanlar ya *soykırma* tabii tutuldu veya *köle* olarak Amerika kıtasına götürüldü...⁸

...Fermanla; *din farkı gözetmeksizin herkese eşit hak, mal ve can güvencesi sağlanıyordu*. Bu yönüyle Tanzimat Fermanı bir çeşit *vatandaş hakları beyannamesi* şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu *haklar* Amerika ve Fransa' da olduğu gibi bir halk hareketi sonunda elde edilmiş değildir. Padişah tarafından verilmiştir...⁹

İngilizler, 1215 yılında krallarına Büyük Şart denilen fermanı kabul ettirerek *parlamento yönetimini* kurmuşlardır....¹⁰

...Kurucu Meclis 28 Ağustos 1789' da '*İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi*'ni ilan etti. Bu Bildiride şu hususlar yer almaktaydı...¹¹

Fransa' da *cumhuriyet* ilan edilerek bütün Fransızlara *seçim hakkı* tanındı, *esir ticareti yasak edildi*.¹²

Yukarıdaki analiz sonuçlarında ve örneklerde de görüldüğü gibi, Tarih 2 Ders Kitabı insan hakları eğitiminde yararlanılabilecek, özellikle insan hakları eğitiminin tarihçesi verilirken kullanılabilecek zengin bir kaynak niteliğindedir.

Bu kitapta geçen tüm kategorilerin yoğunluk puanları ile Tarih 1 Ders Kitabının yoğunluk puanları karşılaştırıldığında, Tarih 2 Kitabı lehine büyük bir artışın olduğu hemen göze çarpmaktadır. Özellikle hak, özgürlük,

⁶ M.E.B., **Tarih 2 Ders Kitabı**, (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995), 24.

⁷ M.E.B., a.g.e., 1995, 32.

⁸ M.E.B., a.g.e., 1995, 37.

⁹ M.E.B., a.g.e., 1995, 63.

¹⁰ M.E.B., a.g.e., 1995, 80.

¹¹ M.E.B., a.g.e., 1995, 82.

¹² M.E.B., a.g.e., 1995, 84.

demokrasi ve adalet kategorilerinin yoğunluk puanlarında belirgin bir artış vardır. Bunun nedeni başta İngiltere, Fransa ve Amerika' ki, özgürlük ve demokrasi mücadelelerinin verildiği dönemlerin Tarih 2 Ders Kitabı' nın kapsamı içinde olmasıdır. Ayrıca Tanzimat Fermanı' nın ilanı ile başlayan Batılılaşma ve demokratikleşme hareketlerinin de bu kitap içinde ele alınması, adı geçen kategorilerin kitapta geçme frekansının artmasına yol açmıştır.

Bu dönemler işlenirken, öğretmenlerin, yukarıda söz edilen insan hakları mücadelelerini, nedenlerini de vurgulayarak sınıfta öğrencilerle tartışmaları, bu mücadelelerin daha sonraki yıllarda yapılan uluslararası insan hakları düzenlemelerine etkilerini göstermesi açısından yararlı olacaktır.

c) Türk Dili ve Edebiyatı-Edebiyat 1 Ders Kitabı

Bu kitapta en yüksek yoğunluk puanına "hak" kategorisi sahiptir (3.79). Diğer kategorilerin yoğunluk puanları ise, sırasıyla; hoşgörü (1.25), özgürlük (0.83), barış (0.68), adalet (0.57) ve demokrasi (0.45)' dir.

Bu bulgulara göre, kitapta en çok geçen ifadeler hak kategorisine aittir. Fakat sonuçta bu kategoriye ait yoğunluk puanı, incelenen diğer kitaplardaki bu kategorinin yoğunluk puanlarına göre çok düşüktür. İkinci sırayı, yine diğer kitaplarla karşılaştırıldığında, çok az bir yoğunluk puanıyla hoşgörü kategorisine ait değer almaktadır ve daha sonra gelen kategorilere ait değerler ise neredeyse, dikkate bile alınamayacak derecede küçük ve birbirilerine çok yakındır. Ancak, kitabın bazı yerlerinde, öğrencilerin insan hakları ile ilgili kavramları tartışmalarını sağlayacak sorulara da yer verildiği görülmektedir. Örneğin, nazım konusunda "İstiklal Marşı" işlenirken, "Ülkeleri işgalci güçler tarafından alınarak *işkence, toplu öldürme, açlık ve sefalet gibi insanlık dışı olaylarla* karşı karşıya kalan günümüz toplumlarını göz önünde bulundurarak *bağımsızlık düşüncesi...*" konusunda¹³ öğrencilerin fikirlerini söylemeleri istenmiştir:

Şüphesiz, bu tür tartışma konuları, öğrencileri, insan haklarının ve özgürlüğün önemini kavramaya götürebilecektir. Ayrıca, kitapta sevgi ve ilgiyi konu alan eserlere de yer verilmiştir. "Seyfi Baba" isimli manzum hikayede yaşlı ve hasta bir insanı ziyarete giden şairin duyduğu insan sevgisi anlatılmaktadır¹⁴. Dini- Tasavvufi Türk Şiiri konusu işlenirken, "...sadece bizim için değil, bütün dünya insanları için evrensel bir değer olan,

¹³ M.E.B. Türk Dili ve Edebiyatı Edebiyat 1, (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997), 29.

¹⁴ M.E.B. a.g.e.,1997, 52.

insanların birbirlerini hiçbir çıkar kaygısı olmadan sevmeleri inancı”nın Türk Halk Edebiyatı’ının en güzel örneklerinde yaşayarak zamanımıza kadar geldiği vurgulanmıştır¹⁵. Ayrıca insanların kazanma hırsı, dedikodu, kıskançlık ve öç alma duyguları ile başka insanları üzüp onlara kötülük ettikleri vurgulanarak, öğrencilerden “hayatı doğru yaşamının ne demek olduğunu tartışmaları” istenmiştir¹⁶.

Reşat Nuri Güntekin’ in “Acımak” isimli eseri incelenirken, eserin kahramanı olan Zehra Hanım’ ın, başlarda, *suç ve ceza* kavramına bağlı olduğu, *hoşgörü* ve acıma duygusu konusunda taviz vermediği söylenerek, Zehra Hanım’ ın, bu olumlu duyguları, babasının suçsuzluğunu anladıktan sonra kazandığı belirtilir¹⁷.

Kitapta incelenen, Tarık Buğra’ ın “Ayakta Durmak İstiyorum” isimli piyesinde de, “...*bağımsızlık ve hürriyet* kavramlarına sahip olan insanlardan oluşan Mitinya’ ın başka bir devlet tarafından *işgal* edilmesi” konusu işlenmektedir¹⁸.

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, Edebiyat 1 Kitabında az da olsa insan hakları ile ilişkili konulara değinilmiştir. İnsan hakları konusunun önemine inanmış bir edebiyat öğretmeni bu konuları işlerken öğrencilerin tartışmaları için yeterli zaman ayırabilir ve tartışmaları başarılı bir şekilde yönetebilir.

d) Türk Dili ve Edebiyatı-Edebiyat 2 Ders Kitabı

Kategorilerin kitaptaki yoğunlukları incelendiğinde, en yüksek yoğunluk puanına hak kategorisinin sahip olduğu görülür (3.70). Daha sonra sırasıyla hoşgörü kategorisinin (1.60), barış kategorisinin (0.74), adalet kategorisinin (0.55), özgürlük kategorisinin (0.42) ve demokrasi kategorisinin (0.15) yoğunluk puanı gelmektedir.

Tüm kategoriler içinde en üst sırada hak kategorisi yer almakla birlikte bu kategorinin kitaptaki yoğunluk puanı oldukça düşüktür. Bunu hoşgörü kategorisi izlemektedir. Hoşgörü kategorisinin hak kategorisinden hemen sonra gelmesi oldukça ilgi çekicidir. Çünkü incelemeye alınan diğer kitaplarda bu kategori sonlarda yer almaktadır. Bu kitapta ikinci sırada yer alması kitapta geçen eserlerde insan sevgisi ve farklı olanı hoşgörme gibi

¹⁵ M.E.B. a.g.e., 1997, 85.

¹⁶ M.E.B. a.g.e., 1997, 85-86.

¹⁷ M.E.B. a.g.e., 1997, 155.

¹⁸ M.E.B. a.g.e., 1997, 172.

konulara değinildiğini gösterir. İnsan hakları ile yakından ilişkili olan barış, adalet ve özgürlük kategorileri birbirlerine çok yakın oranlarla yer almaktadır. Ancak bu kategorilerin de oranları, diğer kitaplarla karşılaştırıldığında, bir edebiyat kitabında bulunması gerekenin çok altındadır. Oysa, edebiyat kitapları, barışı, adaleti ve özgürlüğü konu alan Türk ve Dünya Edebiyatı'ndan seçilmiş eserlerden örnekler vererek, insan hakları eğitimi için güzel fırsatlar sunabilirler. Demokrasi kategorisi ise en son sırada yer almaktadır. Bu durum bir dereceye kadar normal karşılanabilir. Çünkü demokrasi ülke yönetimiyle ilgili bir konudur ve somut durumlar ortaya koyar. Bu yüzden sanat boyutu olan edebiyat kitabında demorasiyi konu alan ifadelerin çok az yer alması olağan sayılabilir. Ama bu durum derslerde, yeri geldiğinde demokratik yönetimin ne olduğunun tartışılmayacağı anlamına gelmez. Nitekim, "Burgazi Fütüvvetnamesi" işlenirken öğrencilerden, "En saygın yönetim, toplum fertlerinin birbirlerine saygı içinde, kendi kendilerini kontrol etmeleridir." sözünü tartışmaları istenmiştir¹⁹. Böyle bir tartışmada, tartışılan konu ile demokratik yönetimin bağlantısı kurulabilir.

Söz konusu kitabı insan hakları ile ilişkili ifadeleri açısından ayrıntılı bir biçimde incelemekte yarar bulunmaktadır. Böyle bir inceleme insan hakları konusuna dolaylı da olsa yer verildiğini göstermek açısından önemlidir. Örneğin, "Destanlar" konusu işlenirken, toplumların hayatında *mutlu, huzurlu ve barış* dolu günler olduğu gibi acı günlerin de olduğu belirtilmiştir²⁰. Bu konu işlenirken, barış konusu ayrıntılı bir biçimde ele alınabilir.

e) Türk Dili ve Edebiyatı-Edebiyat 3 Ders Kitabı

Edebiyat 3 Kitabında en yüksek yoğunluğa "hak" kategorisi sahiptir (4.16). İkinci sırada yer alan özgürlük kategorisinin yoğunluk puanı (1.52) dir. Daha sonra eşit yoğunluk puanlarıyla demokrasi ve barış kategorileri gelmektedir (0.91). Bunu az bir farkla adalet kategorisi izlemekte (0.74) ve en son sırada da hoşgörü kategorisi gelmektedir (0.41).

Özgürlük kategorisinin yoğunluk puanının diğer kategorilere göre daha yüksek olmasının nedeni, bu kitabın ele aldığı dönemin özellikleri dikkate alınarak değerlendirilebilir. Çünkü 19. yüzyıl Türk aydınlarının Batı'ya açılmaya başladıkları ve ülkede özgürlük fikirlerini yeşertmeye çalıştıkları

¹⁹ M.E.B. Türk Dili ve Edebiyatı Edebiyat 2 Ders Kitabı, (Türk Tarih Kurumu Basımevi), 92.

²⁰ M.E.B. a.g.e., 33.

bir devredir. Nitekim Edebiyat 3 Kitabında da “19. yüzyılın ikinci yarısında, klasik edebiyatımız varlığını sürdürürken, bazı şairlerimizin yeni arayışlar içine girdikleri, bu şairlerin özellikle Batı’ dan öğrenerek benimsedikleri *hürriyet, demokrasi* gibi yeni düşünceleri yeni eserlerinde kullanmak istedikleri” belirtilmiştir²¹.

Demokrasi kategorisinin Edebiyat 3 Kitabındaki yoğunluk puanında diğer iki edebiyat kitabına göre, çok fazla olmamakla birlikte, kısmen bir artış görülmüştür. Bu durum da dönemin özellikleri göz önüne alınarak, özgürlük kategorisi ile aynı şekilde yorumlanabilir. Örneğin, Namık Kemal’ in “Türkçe’ nin Edebiyatı Hakkında Bazı Düşünceler” adını taşıyan eseriyle ilgili açıklama yapılırken, yazarın “*kamuoyunun söz hakkının bulunduğu* toplumlar tanımıyla *demokrasiyi* anlatmak istediği, *demokratik* toplumlarda sözün, dolayısıyla edebiyatın ayrı bir güç olduğu, edebiyatla sosyal yapı arasında doğrudan bir ilginin bulunduğu” nu belirttiği vurgulanmıştır²².

f) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1 Ders Kitabı

Bu dersin programının Giriş kısmında, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin genel amacı şu şekilde ifade edilmiştir²³:

“Öğrenciye, Türk milli eğitim politikası doğrultusunda, genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk’ ün laiklik ilkesine uygun, din, islam dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, milli birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlaklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir”.

Yukarıdaki cümleden de anlaşılacağı üzere, bu derste, laiklik ilkesi²⁴ çerçevesinde, tüm dinler ve İslam dini ile ahlak bilgisi hakkında öğrencileri bilgilendirmek ve Atatürkçülük, birlik, beraberlik ve insan sevgisini din duygularıyla beslemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ileride de görüleceği gibi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1 Ders Kitabının analizi sonucunda insan

²¹ M.E.B. *Türk Dili ve Edebiyatı Edebiyat 3 Ders Kitabı*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi), 56-57.

²² M.E.B. a.g.e., 11.

²³ M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Karar Sayısı: 47, Karar Tarihi: 28.02.1992. Ders Geçme ve Kredi Sistemi’ ne göre dönemler esas alınarak hazırlanan ve halen Sınıf Geçme Sistemi’ nde uygulanmakta olan bu program, 2455 ve 2470 sayılı Tebliğler Dergisi’ ndeki açıklamalar doğrultusunda sınıflar esas alınarak düzenlenmiş olup, uygulama bu doğrultuda yapılmaktadır. (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’ nın 27.4.1998/64 sayılı Kararı)

²⁴ Ancak yine laiklik ilkesi gereği din derslerinin zorunlu dersler arasında yer almaması gerekliliği ayrı bir tartışma konusudur.

hakları ile ilgili tüm kategorilerin toplam yoğunluk puanı (31.40) birçok ders kitabına göre oldukça yüksek bulunmuştur.

Tüm kategorilerin kitap içindeki yoğunluk puanları incelendiğinde, bu kitapta da en yüksek yoğunluk puanına hak kategorisi sahiptir (17.96). Daha sonra adalet (7.79), demokrasi (3.70), barış (3.02), hoşgörü (1.83) ve özgürlük (1.11) kategorisi gelmektedir.

Hak kategorisinin en yüksek yoğunluk puanına sahip olması, ders programının amacında da belirtildiği gibi, din kitabında “başkalarının inançlarına ve diğer haklarına saygı duymak” fikrinin çok sık vurgulanması gerekliliğinden kaynaklanabilir. Kitapta geçen “Bilgisizlik ve duygusal inatçılık, aşırı taraftarlık ve üstünlük duygusu, *farklı görüş ve inanıştakilere yaşama hakkı tanımama* eğilimi ve davranışları taassubun belirgin görünüşleridir”²⁵ ifadesi hem hak hem de hoşgörü kategorisi altında değerlendirilebilir.

Bir hak olarak eğitimin öneminin vurgulandığı “...taassup hareketlerinin etkisiz hale getirilmesi çok boyutlu eğitim ile olur...Bu durumda çok yönlü eğitimin gerçekleşmesi ve her türlü eğitim araçlarının ve iletişimin denetim sorumluluğu, milletin *bağımsızlık ve bütünlüğünün* biricik ifadesi olan Devlete aittir. Gerçekte *düşünce, bilim ve inanç hürriyeti* ancak böyle bir denetim çerçevesinde oluşturulan eğitim imkanlarıyla sağlanabilir...”²⁶ cümleleri de eğitim hakkı ile ilgili önemli noktalara işaret etmektedir.

Yukarıdaki cümlede özgürlük ve barış kategorileri ile ilgili ifadelere de yer verilmiştir.

Hak kategorisinin ardından adalet kategorisi gelmektedir. Üçüncü sırada ise demokrasi kategorisi yer almaktadır. Kitabın “Devlete Karşı Görevlerimiz” ünitesinde “seçimlere katılmak” gibi bir konuya yer verilmiş ve bu konu biraz ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programında sık sık milli birlik ve bütünlüğün korumasına yönelik amaçlardan sözedilmiştir. Bu çalışmada “birlik ve bütünlük” ifadesi barış kategorisi altında değerlendirilmiş ve ülke içi barışın sağlanması gerekliliği şeklinde yorumlanmıştır. Kitapta geçen “...Yobaz kişiler, devletin gücünü zayıflatmaya ve *toplumun bütünlüğünü parçalamaya* yönelik bir takım zararlı akımlara da kendilerini

²⁵ M.E.B. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1 Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, (Gaye Matbaacılık, Ankara, 1996), 90.

²⁶ M.E.B.a.g.e., 1996, 91.

kaptırabilmektedirler.”²⁷ cümlesindeki “toplumun bütünlüğü” ifadesi bu doğrultuda barış kategorisi altında değerlendirilebilir.

Başkasının inancına, düşüncesine, canına, malına, diğer haklarına saygı gösteren bir hoşgörü anlayışının kazandırılması, bu dersin amaçları arasında sayılmıştır. Özellikle de “farklı dinden olana hoşgörü” ders programında sık sık vurgulanan bir konudur. Buna rağmen, hoşgörü kategorisinin yoğunluk puanı, diğer kategorilerin yoğunluk puanına göre düşük çıkmıştır.

En düşük yoğunluk puanına sahip kategori, özgürlük kategorisidir. Bunun nedenini anlamak için önce Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı’nda konuya ne kadar yer verildiğine bakmak gerekir. Programın ilkeler kısmında, ilk ilke olarak “Hiçbir zaman vicdan ve düşünce özgürlüğünün zedelenemeyeceği”²⁸ ne değinil-mekle birlikte bunun dışında özgürlüğü konu alan bir amaca rastlanılmamıştır. Öyleyse, özgürlük kategorisinin yoğunluk puanının düşüklüğü, ders programında bu konu ile ilgili ayrıntılı düzenlemelerin yapılmamış olmasına bağlanabilir.

g) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2 Ders Kitabı

Tüm kategorilerin bu kitaptaki yoğunlukları incelendiğinde, en yüksek yoğunluk puanına hak kategorisinin sahip olduğu görülür (8.76). Bu kategoriyi sırasıyla, adalet (5.96), hoşgörü (4.68), barış (3.37), özgürlük (1.20) ve demokrasi (0.86) kategorileri izlemektedir.

Bu kitapta da en yüksek yoğunluk puanına hak kategorisi sahip olmasının nedeni, kitabın bir bölümünde “Aile Düzeni” başlığı altında, sadece ana hakkı, baba hakkı, arkadaş hakkı gibi hak türlerinin tartışılmış olmasıdır. Ayrıca “Cana Kıymak” başlığı altında yaşama hakkı tartışılmıştır. Kitapta, konuyla ilgili “İnsanın ilk ve en büyük hakkı yaşamak hakkıdır. Bir hukuk devletinde herkesin hayatı teminat altındadır. Hiç kimse o hakka son veremez” cümlesi bu duruma örnek olarak verilebilir.

Üçüncü sırada hoşgörü kategorisi gelmektedir. Hoşgörü kategorisi incelemeye alınan kitaplar içinde en yüksek puanı bu kitapta almıştır (4.68). Bu kategorinin diğer kitaplara göre daha sık tekrarlanıyor olması, “Faziletli ve Hoşgörülü Olmak” konusunun ayrı bir başlık altında ele alınmasına bağlanabilir. Kitapta hoşgörünün tanımı yapılmış ve bu konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

²⁷ M.E.B., a.g.e., 1996, 90.

²⁸ M.E.B., a.g.e., 1998, 89.

İkinci üniteadaki “Milli Birlik ve Beraberlik” konusu ele alınırken ülke içi barışın önemi vurgulandığı için, bu başlık altında yer alan tüm alt konuların “barış” kategorisi ile ilişkili olup olmadıklarına bakılmış ve değerlendirme ona göre yapılmıştır. Yoğunluk puanları en düşük olan kategoriler ise özgürlük ve demokrasi kategorileridir

h) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3 Ders Kitabı

Tüm kategorilerin kitap içindeki yoğunluk puanlarına göre sıralaması şöyledir: En yüksek yoğunluk puanına hak kategorisi sahiptir (14.68). Daha sonra sırasıyla adalet (6.03), özgürlük (3.59), demokrasi (2.95), hoşgörü (2.76) ve barış (2.05) kategorilerinin yoğunluk puanları gelmektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3 Ders Kitabında da “İnsan Haysiyeti” konusu ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Ancak, belirtmek gerekirse kitapta bu konuya da tamamen dini açıdan değinilmiştir²⁹. Kitapta geçen “...İnsan, renginden, dilinden, soyundan ve cinsiyetinden dolayı değil, sırf insan olduğundan ve Yaratıcı Kudret’ in en büyük eseri olduğundan dolayı yücedir...Demek oluyor ki, dinimize göre, insanla sırf insan olduğu için ilgilenmek gerekiyor...” cümlesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu ve buna benzer cümleler hak kategorisi altında değerlendirilebilir. Ayrıca doğrudan hak konusunu tartışan cümlelere de yer verilmiştir. Örneğin,

Bilindiği gibi insanın tabii hakları vardır. Bu hakların tam olarak nelerden ibaret olduğu tartışılmalı bir konudur. Yaşama hakkı doğal hakların başında gelir; çünkü bütün öteki haklar onun varlığına bağlıdır. O halde, bir insanın yaşama hakkına müdahale etmek, bu hakka saygı göstermemek zulümlerin en büyüğüdür.

En son olarak, hak ile adalet arasında bir ilişki kurulmuş, adaletli olmanın hakları korumak anlamına geleceği belirtilmiştir. Bunun yanında bilim, eğitim ve sanatla ilgili tartışmaların yapıldığı birçok cümlede hak kategorisi altında değerlendirilebilecek ifadeler rastlanılmıştır.

İkinci sırada, hak kategorisinin yarısı kadar bir yoğunluk puanıyla adalet kategorisi gelmektedir. Bu kategorinin kitapta sık tekrarlanması olmasının en başta gelen nedeni, kitapta “Adalet”i konu alan ayrı bir üniteye yer verilmiş olmasıdır. Burada belirtilmesi gereken bir nokta da incelenen tüm kitaplar içinde adalet kategorisinin yoğunluk puanlarının en yüksek olduğu kitapların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitapları olmasıdır.

²⁹ M.E.B.a.g.e.,1995, 29-30.

Adalet kategorisinden sonra, bu kategorisinde yarısı kadar bir yoğunluk puanıyla özgürlük kategorisi gelmektedir. Kitapta özgürlük, “düşünülen ve inanılan şeyin, kanunlar çerçevesinde, sözlü veya yazılı olarak dile getirilmesi” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, konuşma ve yapma hürriyeti olmadan düşünce ve vicdan özgürlüğünün bir anlamının olamayacağı, insanın kafasında ve gönlünde taşıdıklarına zaten kimsenin karışamayacağı, düşünce özgürlüğüne sahip olmanın, başkalarının özgürlüğüne saygı göstermek şartıyla, düşünülenin ortaya konulması demek olduğu belirtilmiştir.³⁰

Kitapta diğer özgürlük türlerine yer verilmemiştir. Ancak yine de incelemeye alınan diğer ders kitapları ile karşılaştırıldığında, bu kitapta özgürlük kategorisinin yoğunluk puanı oldukça yüksek çıkmıştır.

İrk, renk, cinsiyet, dil, din vb. ayırımların yapılmamasının demokratik olmanın bir gereği olduğu gözönüne alındığında “İslam’da Sınıf ve İrk Ayırımı Yoktur” konu başlığı altında yer alan birçok ifade demokrasi kategorisi altında değerlendirilebilir. İncelenen kitapta demokrasi kategorisi analiz sonuçlarına göre dördüncü sırada gelmektedir. Kitapta, laiklik “demokratik hayat tarzının ortaya çıkardığı bir zaruret” olarak tanımlanmıştır³¹. Devamında ise şöyle bir ifadeye yer verilmiştir: “...bu hayat tarzı iki ana temele dayanır; Hürriyet ve eşitlik. Laiklik, bu iki ilkenin toplum hayatında uygulanmasını ve onların korunmasını sağlar.”

Bu kitapta hoşgörü kategorisinin yoğunluk puanı diğer kitaplarla karşılaştırıldığında oldukça yüksek çıkmıştır. Bu da din kitaplarında hoşgörü konusunun yeterince sık işlendiğini göstermektedir.

En son sırada barış kategorisi yer almaktadır. Kitapta barış yerine daha çok “kardeşlik” ifadesi kullanılmıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere tüm Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında insan hakları eğitiminde yararlanılabilecek ünite, konu ve ifadelere yer verilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, 1997-1998 Öğretim Yılı’nda, genel liselerde okutulan ve sözel nitelik taşıyan toplam 16 ders kitabına içerik analizi uygulanmıştır. Aşağıda tüm ders kitaplarındaki tüm kategorileri kapsayan genel bir değerlendirme yapılacaktır.

³⁰ M.E.B.a.g.e.,1995, 33-34.

³¹ M.E.B.a.g.e.,1995, 89.

Tablo 1 tüm kitaplardaki tüm kategorilere ait analiz sonuçlarını vermektedir.

Tablo 1: Tüm Kitaplardaki Tüm Kategorilerin Frekans (f), Yüzde (%) ve Yoğunluk Puanına (YP) Göre Dağılımı

KATEGORİLER	PUANLAR		
	f	%	YP (%o)*
Hak	7106	44.12	9.03
Özgürlük	1739	10.80	2.21
Demokrasi	1824	11.33	2.32
Adalet	2948	18.30	3.75
Hoşgörü	1024	6.36	1.30
Barış	1464	9.09	1.86
Toplam	16105	100.00	20.47

Not: Tüm Kitaplarda Geçen Toplam Ortalama Sözcük Sayısı: 786 955

* Bu sütundaki değerler Yoğunluk Puanı formülüne dayanılarak elde edilen katsayıların 1000 ile çarpımını göstermektedir

Tüm kategorilerin tüm kitaplarda geçen ortalama sözcük sayısı içindeki yoğunluklarına göre bir sıralaması yapıldığında da en yüksek yoğunluk puanı “hak” kategorisine ait çıkmıştır (9.03). Daha sonra adalet (3.75), demokrasi (2.32), özgürlük (2.21), barış (1.86) ve hoşgörü (1.30) kategorilerinin yoğunluk puanları gelmektedir.

Tüm kitaplarla ilgili bir değerlendirme yapmadan önce belirtilmesi gereken bir nokta vardır: Bu araştırma 1997-1998 Öğretim Yılı’nda liselerde okutulan ders kitaplarına uygulanan ilk içerik analizidir ve kitapların analizi sonucunda elde edilen değerler sadece kendi içinde karşılaştırılmıştır. Çünkü bu konuda, olabilecek en yüksek sınırı gösteren bir ölçüt yoktur. Sonuçta da kategorilerin elde ettiği değerleri kesin olarak “yeterli” ya da “yetersiz” şeklinde değerlendirmek mümkün değildir.

Kısaca tekrar etmek gerekirse, bu araştırmada, kitapların elde ettiği yoğunluk puanları ile ilgili yorumlar yapılırken, incelenen kitaplardaki puanların birbirileri ile karşılaştırılması yoluna gidilmiştir.

Hukuk Bilgisi kitabı hariç tüm kitaplarda hak kategorisine ait yoğunluk puanı en yüksek çıkmıştır. Bu durum hak kategorisinin çok geniş tanımlanmasından kaynaklanıyor olabilir. Adalet kategorisinin yoğunluk puanının ikinci sırada yer almasına özellikle Hukuk Bilgisi kitabında bu kategorinin yoğunluk puanının çok yüksek çıkması neden olmuştur. Demokrasi ile özgürlük kategorileri birbirilerine çok yakın yoğunluk puanları almışlardır. En son sıralarda ise barış ve hoşgörü kategorileri yer almıştır. Barış ve hoşgörü kategorilerinin yoğunluk puanlarının düşüklüğü büyük ölçüde bu kategorilerin her konu altında sık sık tekrarlanabilecek bir nitelik taşımamalarından kaynaklanıyor olabilir.

Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, incelenen ders kitaplarının programlarında yer almamış konulara ders kitabında da yer verilmemesi çok normaldir. Diğer bir deyişle, ders programları, kitabını yazanları sınırlamakta ve bağlamaktadır. Bu yüzden asıl önemli olan ders programlarının insan hakları eğitimi boyutu da göz önünde tutularak tekrar elden geçirilmesidir. Ancak tüm kitaplardaki tüm kategoriler açısından duruma yaklaşıldığında, elde edilen yoğunluk puanlarını daha üst düzeye getirecek ifade ve konulara ders kitaplarında daha çok yer verilmesinin insan hakları eğitiminin başarısını artıracak bir gerçektir.

Tablo 2' de ayrı ayrı tüm ders kitaplarındaki tüm kategorilerin aldıkları toplam yoğunluk puanlarına göre, en yüksekten başlayarak yapılan sıralaması verilmiştir.

Tablo 2' den de anlaşılacağı gibi, insan hakları kategorileri açısından incelenen, sosyal, kültürel ve tarihsel içerikli tüm ders kitapları yoğunluk puanları dikkate alınarak sıraya konulduğunda ilk beş sırada Hukuk Bilgisi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1, Sosyoloji 3 ve Felsefe ders kitaplarının yer aldığı görülür. Bu sıralamadan, belirtilen ders kitaplarının insan hakları eğitimine en çok katkıyı sağlayacağı sonucunu da çıkarabiliriz. Ancak sadece bu kitapların yardımıyla insan hakları eğitimi başarılı olabileceği düşünülmemelidir. Ayrıca, ders öğretmenin insan hakları konusuna duyarlılığı, sınıf ve okul havasının demokratikliği, derste kullanılan yöntemler gibi birçok etmen bu eğitimin başarısına etki edecektir.

Tablo 2: Tüm Kitaplarda İnsan Hakları Kategorilerinin Toplam Yoğunluk Puanlarına (YP) Göre Dağılımı

DERS KİTABI	TOPLAM YOĞUNLUK PUANLARI (%o)*
Hukuk Bilgisi	63.46
Din Kül ve Ah.Bil. 3	32.05
Din Kül ve Ah.Bil. 1	31.40
Sosyoloji 3	31.12
Felsefe	28.24
Din Kül ve Ah.Bil. 2	24.83
Milli Güvenlik Bilgisi	22.41
Tarih 2	22.15
T.C. İnk. T. ve Atatürkçülük	21.08
Psikoloji 1-2	16.23
Coğrafya 2	14.53
Tarih 1	12.12
Edebiyat 3	8.64
Edebiyat 1	7.56
Edebiyat 2	7.15
Coğrafya 1	3.28

* Bu sütundaki değerler Yoğunluk Puanı formülüne dayanılarak elde edilen katsayıların 1000 ile çarpımını göstermektedir.

Bu araştırmada, ders kitaplarının içerik analizinden önce, insan hakları eğitiminde yararlanılabilecek diğer derslerin neler olabileceği konusu tartışılırken, özellikle edebiyat ve dil, coğrafya ve tarih gibi derslerin insan hakları eğitiminde yararlanılabilecek nitelik taşıdıklarından söz edilmişti. Oysa, 1997-1998 Öğretim Yılı'nda okutulan ders kitaplarına uygulanan analiz sonuçları bunun tam tersi bir tabloyu gözler önüne sermektedir.

Nitekim, yapılan içerik analizi sonucunda en düşük yoğunluk puanlarını alan ders kitaplarının Coğrafya 1, Edebiyat 2, Edebiyat 1, Edebiyat 3 ve Tarih 1 ders kitapları olduğu görülmüştür. Bu durum, Türkiye eğitim sistemi için konuya yaklaşıldığında, insan hakları eğitimi alanında olması gerekenle, varolan arasında bir fark olduğunu göstermektedir. Oysa ki, içerik analizi sonucu en düşük yoğunluk puanları alan edebiyat kitaplarına okuma parçaları belirlenirken, insan haklarının değişik yönlerini vurgulayan ve güncel nitelik taşıyan konulara (çevre hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi) değinen eserler seçilebilirdi.

Ayrıca, araştırmanın yöntemi kısmında ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi, insan hakları eğitimi konu alan bu çalışmada, içerik analizleri, incelenen kategorilerin nicelikleri açısından, diğer bir deyişle kitapta geçme sıklığı açısından yapılmış olup, niteliksel özellikleri değerlendirmeye alınmamıştır. Bu yüzden, yorumlar yapılırken, kategorilerin kitapta ne şekilde kullanıldığına (olumlu, olumsuz, yansız) dair bir değerlendirmeye gidilememiştir.

İnsan hakları eğitiminde değişik ders kitaplarından yararlanılması konusunda, son olarak vurgulanması gereken bir nokta, insan hakları eğitiminde sadece ders kitaplarına bağımlı kalınmaması, ders dışında da etkinlikler düzenleyerek insan haklarına dönük çalışmaların yapılması gerekliliğidir. İnsan hakları eğitiminde sadece bu isim altında açılacak bir dersten herşeyi beklemeden diğer derslerden de –kitaplar sınırlı olanak tanısa bile- bu amaca dönük olarak yararlanmak gerektiği gibi, dersler dışında, öğrencilerin katılımının sağlanacağı etkinlikler düzenlemek de gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Arslan, G. (1996). **Coğrafya 1**, Serhat Yayınevi, İstanbul.
- Dökmen, Z., Ş. T. Kışlak, Ö. Özuduru. (1997), **Psikoloji 1-2**, Alfa Yayıncılık, Ankara.
- Drubay, A. (1984). Education, aims, content and methods in secondary education. **Teaching of contemporary world issues**, (Ed. R.T. Harris, C. Hahn.), UNESCO, Paris.
- Erdem, S. (1997), Felsefe, **Fil Yayınevi**, İstanbul.

- Hall, R. V., Houten, R. V., (1983), **Managing Behavior, Behavior Modification: The Measurement of Behaviour**, Revised Edition, Pro-ed, USA.
- Kaya, M. (1994). **Coğrafya 2**, Gendaş A.Ş. İstanbul.
- M.E.B. (1995). **Tarih 1 Ders Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- M.E.B. (1995). **Tarih 2 Ders Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- M.E.B. (1997). **Türk Dili ve Edebiyatı, Edebiyat 1**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- M.E.B. (1995). **Türk Dili ve Edebiyatı, Edebiyat 2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- M.E.B. (1995). **Türk Dili ve Edebiyatı, Edebiyat 3**, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- M.E.B. (1996). **Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- M.E.B. (1995). **Milli Güvenlik Bilgisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- M.E.B. (1996). **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1**, Gaye Matbaacılık, Ankara.
- M.E.B. (1997). **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- M.E.B. (1995). **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- M.E.B. (1993). **Sosyoloji 3**, Eğitim Webofset Tesisleri, İstanbul.
- UNESCO. (1969). **Suggestions on teaching about human rights.**
- UNESCO. (1969). Teaching about human rights in the secondary school. **Some suggestions on teaching about human rights.**
- UNESCO. (1987). Human rights: An ethical and civic education for our time. **Human rights teaching**, VI, 175-184.
- Vandenberg, D. (1984). Human rights in the curriculum. **The teaching of human rights**, Proceedings of the conference held by the Human Rights Commission and UNESCO in Adelaide, 25-27 August 1983, Occasional Paper, Australian Government Publishing Service, Canberra, 6.